

Fra Opstad tvangsarbeidshus.*)

Av direktør CONRAD FALSEN.

Norges største lavlandsslette, Jæren, strekker sig fra Egersund i syd til Stavanger i nord.

Bølgeformet og trebart ligger landet der med store myrer og vann.

Kysten er ubeskyttet ut mot Nordsjøen.

Omtrent midt oppe på denne slette, noiaktig 100 meter over havet ligger Opstad tvangsarbeidshus.

Anstalten ligger hoit og frilt og for sig selv, utsatt for vær og vind og med et utsyn som få andre steder i landet.

Hvis man kommer hit bort en blick stille dag med sol og høi blå himmel, vil de brune lyngheier fylt av fugleliv og fuglesang fortrylle en.

Men de stille dager er få. Som regel blåser det heroppe på Høg-Jæren, og når værvarslingen melder godvær og lett bris omkring i landet, kan man regne med at oppe på Opstad er det kuling eller liten storm.

Fra den tidlige høst til langt ut på våren blåser vinden jevnt og stadig, og til sine tider er den så sterk at man med moie kan ferdes ute. Setter der så inn med snestorm eller rennadrev, som Jærbuen kaller det, kan det hende at vi sner inne heroppe, og der kan gå dager da vi helt er overlatt til oss selv og utestengt fra den øvrige verden.

Den stadige vind forbundet med utearbeide i all slags vær virker i det lange løp trettende og irriterende og bidrar til at et opphold på Opstad av tvangsarbeiderne ansees som

*) Foredrag holdt i Norsk Kringkasting d. 30. Juli 1937.

en langt større straff enn å komme til Akershus eller Botsfengslet.

Mange vil kanskje undres over at nettop Jæren blev valgt når Staten skulde bygge et så stort moderne tvangsarbeidshus, hvis belegg vesentlig rekrutteres fra de store byer.

Men det hadde sine naturlige årsaker.

For det første må et tvangsarbeidshus ligge avsondret som en verden for sig selv, således at tvangsarbeiderne kan ferdes fritt og usjenert omkring.

For det annet er det en selvfølge at et tvangsarbeide i første rekke må baseres på jordbruksarbeide. Det jevne arbeide i den friske, tunge sjøluft gir den beste legemlige tretthet og derigjennem den regelmessige sovn og åndelige ro, som er den aller beste medisin mot odelagte nerver og oprevne sinn.

Men skal en anstalt først være en jordbruksanstalt som skal gi daglig arbeide for op til 350 mann, kan eiendommen ikke bare bestå av ferdig dyrket jord, men må ha store vidder av ubrukt land, som kan skaffe rydningsarbeide for årrekker fremover. Og nettop det er der her borte.

Og for det tredje kan man på Jæren drive jordsbruk- og rydningsarbeide året rundt bortsett fra de dager da været er så ufyselig at det hindrer utarbeide.

Selve Opstadfeltet som Staten kjøpte i 1907 er på ca. 4000 dekar. Eiendommen var ved innkjøpet praktisk talt udyrket. Straks Eiendommen var innkjøpt gikk man ved hjelp av frie folk til bygging av selve hovedanstalten og endel funksjonærboliger.

I april måned 1915 var man kommet så langt at arbeids- huset kunde åpnes og 174 arbeidere overføres fra Kristiania tvangsarbeidshus.

Fra den dag begynte de store bygnings- og dyrkningsarbeider for alvor på Opstad, og alt arbeide blev fra denne tid utført av anstaltens egne folk.

Det vil ligge nær å spørre hvem er nu egentlig disse og hvor kommer de fra.

Jeg vil allerede straks slå fast at ingen kan legge sig frivillig inn på Opstad. Der kreves dom og beslutning av påtalemyndigheten d. v. s. statsadvokaten. Før å kunne idømmes tvangsarbeide må man enten være dømt etter løsgjengerloven for jevnlig misbruk av rusdrikk, belling eller løsgjengeri eller etter rusdrikkloven for profesjonell gauking eller smugling. Dessuten tar arbeidshuset mot personer som skal sikres etter strl. § 39. Det er selvsagt meget uheldig at de nedsatt tilregnelige som i første rekke er mentalt syke mennesker og som krever en særbehandling, skal blandes med almindelige arbeidere og derved bringe forstyrrelse inn i det normale liv i et arbeidshus.

Men sålenge vårt land ikke har den psykopatanstalt som var den selvfølgelige forutsetning for de nye moderne sikringslover, må Opstad gjøre tjeneste som sådan, selv om det uten tvil går utover både anstalten og psykopatene. Men denne tilstand må være av rent forbigående natur.

Siden Opstad blev tatt i bruk og til idag er der ialt anbragt ca. 4000 mennesker her. Av disse regner jeg med 100 sikringsanbringelser.

De fleste av dem som blir anbragt har gjort reisen til Opstad flere ganger. Det er folk som endog er kommet igjen på sin 6. dom og som således har tilbragt ialt over 15 år i tvangsarbeide.

Når vi går gjennom belegget treffer vi folk fra landets forskjellige kanter i alle aldre fra 18 år og op til 73. De fleste kommer fra byene, men også mange fra landdistriktene.

Det er gifte og ugifte, enkemenn og skille.

Det er dem som er vel åndelig og legemlig utrustet, men mange er sorgelig utbrent moralsk og ødelagt legemlig. Flere er på grensen av sinnssykdom, og mange er i årenes løp fort over til sinnssykehus.

Tilfellene strekker sig over en veldig vid ramme fra den enkleste typiske alkoholiker som er helt ufarlig og harmløs i edru tilstand, og til den alvorligste forbryter som må sikres av hensyn til samfundet.

Man står likeoverfor de forskjelligste mennesker og de mest varierende menneskeskjebner. Fra snilde godslige mennesker, hvis eneste svakhet er deres utemmelige tørst og til de farligste mennesketyper, hvis mentalitet er ytterst tvilsom og hvis handlingsutslag er helt uberegnelig.

Det er denne forskjell i den menneskelige mentalitet som gjør en anstaltsbehandling så vanskelig og som krever forskjellige avdelinger og virkemidler.

Formålet med behandlingen på Opstad er ganske enkel den å gjøre alle dem som anbringes der til nyttige samfunnsborgere, som aller kan inn ta sin plass i samfundet og greie sig i det fri liv, så de ikke faller samfundet til byrde eller forgår sig mot dets lover.

Til det bruk er Opstad bygget og innredet, og det daglige liv i anstalten er nøiaktig trukket op fra dag til dag og fra time til time.

Innenfor den ytre fast optrukne ramme er der rikelig anledning til subjektiv behandling av de enkelte internerte.

Men la oss først se på anstalten således som den ligger der idag fullt utbygget.

Selve hovedbygningen er av betong og gir full fengselsmessig sikkerhet. Den gir plass til ca. 300 mann hvorav 100 fordelt på enkeltværelser eller celler som vi fengselsfolk kaller det. Resten er fordelt i firemannsrum med dertil hørende soveboks, så hver mann har sitt eget avlåste sovested om natten. Tvangsarbeiderne inntar sine måltider på rømmene, hvortil maten blir bragt omkring.

Til anstalten hører egen kirke som også nyttes til forsamlingslokale for underholdning. Der er eget skolerum, hvor de av belegget som ønsker det får særskilt undervisning av arbeidshusets prest i forskjellige fag, blandt annet engelsk. Her holder også anstaltens sangkor og orkester til.

Vi har egen fullt moderne sykeavdeling, og til denne er knyttet såvel læge som tannlæge.

Til anstalten hører også to kolonier. Den ene ligger på anstaltens eiendom. Den andre tre mil vekk fra arbeidshuset.

Anstalten og dens kolonier gir plass for ialt 350 mann. For tiden har vi et overbelegg på 25 stykker.

Det skal ikke et lite apparat til å sysselsette 375 mann daglig. Og hver enkelt av disse skal man søke å gi et arbeid som svarer til den enkeltes anlegg og ferdighet, og der skal passes på at de forskjellige arbeider virkelig blir utført på forsvarlig måte, således som det kreves av arbeidere i det fri liv.

Der går en halv hundre mann bare til anstaltens ordinære drift. Jeg tenker da særlig på renholdet, vaskeriet og matlagingen. Det er ingen helt ubetydelig husholdning å holde liv i 375 mann, hvorav størsteparten er beskjeftiget med tungt utearbeide. Og kosten skal være god og nærende. Den er fastsatt efter et av Fengselsstyret utarbeidet regulativ, som kan varieres gjennom tre uker. Men karene seller ikke særlig pris på overraskelser i matveien. De vil helst på forhånd vite hvad de skal ha til middag, og de så helst at fisken blev sløifet av menuen.

Spiseseddelen er enkel, men så god og nærende at intet menneske i det fri liv vilde lide nød på den. Det er bare synd at de innlagtes familie ofte må lide den rene nød mens forsørgeren sitter inne.

Til frokost får tvangsarbeiderne 500 gram brød og en halv liter kaffe. Utearbeiderne får dertil et stykke flesk eller annet tillegg. Til middag får de kjøtt eller fisk og en liter suppe samt 550 gram poteter. Aftensmaten er om søndagen 250 gram brød og en halv liter kaffe. Tre av ukens kvelder får de grøt og melk og de tre øvrige dager brød og kakao.

De arbeidere som ikke er beskjeftiget med anstaltens ordinære drift er sysselsatt enten ute på gårdsarbeid eller i et av arbeidshusets mange verksteder.

Alle tvangsarbeidere, hvis helse er i orden og som ikke er spesielt fagutdannet blir satt til jordbruksarbeide.

De begynner som regel i en ordinær rydningstropp og avanserer derfra til de mange tillitshverv som man har.

Jorden her på Opstad består vesentlig av moreneleir dekket av jord og torvlag i vekslende tykkelse. Dessuten endel myr — oftest torvmyr — i forsenkninger i terrenget. Moreneleiren er meget lite gjennemtregelig for vann og oftest meget steinfull.

Til bryting og dyrking av jorden blir der satt op arbeidslag på omlag 14 mann. Med troppene følger en ansvarshavende betjent, som sørger for at alt går ordentlig for sig og en arbeidsformann som deltar i arbeidet.

Selve groftningsarbeidet er et tungt arbeide. Jorden på Opstad er tung å dyrke, da den er vannsyk og steinfull. Det tette jordsmonn i forbindelse med sterk nedbør og meget opkommevann fordrer tett grofning, og vi grofter nu med 6 meters avstand mellem groftene.

Under dette rydningsarbeide finner vi i myrene rester av skog — svære rotter og stammer bærer vidnesbyrd fra den tid da skogen dekket Jæren fra fjell til fjære.

Når jorden her på Opstad er brutt og kultivert og opgjødslat bærer den rike avlinger.

Som jeg tidligere har nevnt er arbeidshusets samlede jordareal ca. 4000 mål. Herav er der i de 22 år arbeidshuset har været i drift bragt ialt 1040 mål under jordbruksmessig kultur og plantet 92 mål skog.

Dessuten er det bebyggede areal omkring hovedbygningen med plener, plantninger og funksjonærhaver på 129 mål.

For å gi et begrep om det arbeide som er utført kan nevnes at gårdsveier og åpne kanaler dekker et areal av 61 mål — altså en liten gård bare det.

Samtlige kanaler er steinsatt i bunnen og muret på sidene og veiene er alle sammen kullet. På den måte blir vi kvitt en mengde stein samtidig som vi får gode og holdbare veier og kanaler.

Den øvrige stein som ikke medgår til groftene legges op til steingjerder. Disse legges fortrinsvis langs eiendommens ytre grenser. Herved får man solide og holdbare skiftegrenser mot naboeiendommene. Gjerdene avpasses efter den for-

håndenværende steinmengde et enkelt sted op til 2 á 3 meter bredt på toppen.

Fra dette tunge og lite avvekslende brytingsarbeide er det rimelig at arbeiderne vil komme over til et lettere og friere gjøremål. De vil bli kjørekarer eller røkttere eller opnå tillitshverv som veivokter eller lagermann.

Det er jo ganske naturlig at et gårdsbruk av Opstads dimensjoner har en besetning som står i forhold til gårdens størrelse. Mens anstalten den 1. juli 1917 hadde en storfebesetning på 17 dyr har tvangsarbeiderne i de sidste 20 år bygget uthus som må regnes blandt de største i landet, og arbeidshusets dyrbestand utgjorde den 1. juli i år ialt 718 dyr.

Vårt fjøs er bygget for 208 dyr på bås, hvortil kommer en meget stor egen avdeling for kalver og ungdyr. I fjøset er innført moderne melkemasjiner, automatiske drikkekar for alle dyr, særlig kjøleanlegg for melken m. v. Stallen gir plass for 22 hester. Svinehuset for 200 svin, og i disse dager legger vi siste hånd på et moderne sauehus som gir plass for 300 dyr.

Jeg skal ikke trette med tall, men jeg vil dog nevne så meget at i siste regnskapsår solgte arbeidshuset 33,5 tonn kjøtt og flekk og produserte 338,7 tonn melk. Den gjennomsnittlige årlige melkemengde pr. ku er 3217 kg med 4,47 % fett. Opstads gårdsbruk vil sikkert med årene gi store inntekter, særlig fordi det er vår hensikt å legge an på salg av livdyr til opdrett og av såkorn. Allerede nu er der stor efterspørsel efter arbeidshusets kalver og stamokser.

Det sier sig selv at et gårdsbruk med en dyrebestand som her nevnt legger beslag på mange folk og gir dem virkelige oppgaver å vareta forbundet med likefrem stort økonomisk ansvar.

Det viser sig erfaringsmessig at tvangsarbeiderne varetar de tillitshverv som de settes til med stor samvittighetsfullhet og påpasselighet.

Vårt sauehus som ligger i stor avstand fra hovedanstalten

passes av en tvangsarbeider. I lammeliden er han tilstede både dag og natt, og når man får vite at der i løpet av noen uker fødes op til et par hundre lam, vil man lett forstå hvilke verdier det gjelder.

All grisevakt om nettene foreståes av tvangsarbeidere, og også her må man regne med særlig store økonomiske verdier.

Det er stor efterspørsel etter tillitsplassene, og det er sjelden noen misbruker disse så de må degraderes. Jeg ser da bort fra sikringsfangene, som på grunn av sin mentalitet er helt uberegnelige.

Fra tillitsplassene på hovedanstalten avanserer arbeiderne videre til våre to kolonier.

Først til den koloni som ligger i arbeidshusets umiddelbare nærhet og som gir ytterligere frihet fra de internerte i hovedanstalten. Man får i kolonien ferdes ute i fritiden og være lengere oppe om kvelden.

Dessuten har kolonistene adgang til forskjellig idrett.

Men lengselen hos de fleste i denne koloni går videre til vår veiarbeiderkoloni, som ligger ved Sirevåg omtrent tre mil fra arbeidshuset.

Denne koloni har sin egen historie. Det viste sig nemlig i 1930 at der tiltross for store bygge- og utvidelsesarbeider var en meget stor plassmangel ved arbeidshuset. Der var en venteliste på op til 100 mann, og ventetiden var op til 5 måneder. Det var ingen vei forbi at mere plass måtte skaffes, og da arbeidshuset var stort nokk, fant jeg det naturlig å tre i forbindelse med overingeniøren for Rogaland veivesen for derigjennem å forsøke om det ikke lot sig gjøre å anvende tvangsarbeidere på ordinært veiarbeide. Ved en sådan plan vilde man ikke blott fremme veibyggingen men også — og det var for mig det viktigste og avgjørende — få en overgangsstasjon mellem tvangsarbeidshuset og friheten.

Som veiarbeide blev valgt ombygging av de beryktede Hegrestadbakker som ligger mellem Oгна og Egersund og

er en direkte fare og hemsko for trafikken Stavanger—Oslo. Istedet for dette ville og om vinteren tildels ufremkommelige veiparti blir der laget en delvis ny vei langs kysten forbi Sirevåg og Helvik. Veien får en lengde av omtrent 2 mil og er praktisk talt uten stigning av betydning.

Veiarbeidet blev satt igang i 1931, og i veibrakken var der inntil 1935 24 mann daglig og senere 30 mann.

I løpet av 5 år er der bygget ialt 7 kilometer vei.

Livet i denne brakke er i det store og hele ordnet som på almindelig veiarbeide. Karene får holde aviser og ferdes omkring brakken, og de får om sommeren adgang til å bade i Nordsjøen som ligger i nærheten.

De får i arbeidspenger kr. 1,— om dagen.

De er under arbeidet delt inn i akkordlag, som ledes av en bas. De utfører akkordarbeid og får i tillegg til arbeidspengene et akkordtilleg så den samlede daglige arbeidsforløneste kan gå op i kr. 1,50.

Det er sikkert unødvendig å presisere hvilken uhyre anstaltsmessig betydning en sådan overgangsstasjon mellom det tvungne anstaltsliv og friheten har. Men foruten å være et utmerket anstaltsmessig foretagende er også driften av en sådan brakke meget økonomisk. Mens de årlige utgifter for en tvangsarbeider i Opstad tvangsarbeidshus i 1935—1936 kom på kr. 1.422,41 blev utgiftene til en veiarbeider i samme tidsrum kr. 739,82 eller med andre ord omtrent halvparten.

Alle de øvrige tvangsarbeidere som ikke blir beskjeftiget med jordbruksarbeid eller anbragt i våre kolonier, blir beskjeftiget på et av arbeidshusets mange verksteder. Det er nok i denne forbindelse å nevne at vi har verksteder for praktisk talt alle fag og at arbeidshuset derfor er omtrent selvhjulpen når det gjelder dets ordinære drift. Hertil kommer at arbeidshuset selv har utført de store utvidelsesarbeider vedrørende anstalten og byggingen av alle dens store uthusbygg.

Men det er ikke bare for den ordinære drift at vi må ha verksteder. Når uværet setter inn og alle jordbruksarbeiderne ikke kan arbeide ute må de skaffes verkstedsarbeide, og man har egne verksteder som på et oieblikks varsel gir plass for alle utarbeiderne.

Disse settes da som regel til leketoisarbeide.

Jeg har omtalt arbeidslivet her på Opstad såvidt utførlig, fordi arbeidet uten tvil er det viktigste ved et arbeidshus, og fordi jeg gjerne vil vise at det er virkelig, reelt, samfundsnyttig arbeide som drives her på Opstad.

Og jeg vil gjerne derigjennem få fremheve at en anstaltsbehandling ikke er noe kunstferdig eller noe av et mysterium.

En anstalts opbygging og indre liv bør stort sett være slik som livet burde arte sig for de innlagte når de atter slipper ut igjen.

Grunnstenen for anstalltlivet blir derfor den samme som i det fri liv, nemlig arbeidet.

Hvor lang tid man skal arbeide i en anstalt kan der være delte meninger om. Ved Opstad er der innført 48 timers uke med adgang til overtidsarbeide når forholdene krever det. Jeg tenker da særlig på jordbruksarbeidet i onnetidene.

Omkring arbeidet som selvsagt må være pliktsmessig må man ordne anstaltens indre liv på den fornuftigste måte.

Tvangsarbeiderne er underkastet en bestemt dagsorden som bestemmer såvel fritiden som arbeidstiden.

De står op kl. 6 $\frac{1}{2}$ om morgenen. Spiser frokost kl. 7 og arbeider så fra kl. 7 $\frac{1}{2}$ til kl. 12, da de har to timers middag. Arbeidet fortsetter kl. 14 og varer til kl. 18. Lørdager slutter arbeidet kl. 12. De har saa fri til kl. 21, da de skal være iseng.

Fritiden får tvangsarbeiderne disponere som de selv vil, men da denne tid alltid er den vanskeligste, gjelder det at den blir anvendt på beste måte.

Vi har et stort, moderne bibliotek på ca. 2000 bind, som står til tvangsarbeidernes disposisjon.

Aviser får arbeiderne ikke holde, men den lid er sikkert ikke fjern da det blir tillatt for dem å holde aviser for sine arbeidspenger. Det er allerede innført ved veiarbeiderkolonien, hvor arbeiderne får holde den avis som de måtte ønske, og det har ikke medført noen vanskeligheter eller kjedeligheter.

Ved anstalten blir der når anledning gis holdt foredrag av bekerende og underholdende art, og tvangsarbeiderne får høre både sang og musikk. Er det vanskelig å få fremmede til å komme, optrer anstaltens eget orkester, og vi har også enkelte tvangsarbeidere som setter pris på å få opptre som operasangere.

Til sine tider, særlig i vinterhalvåret, fremviser vi film både av underholdende og humoristisk art. En sund latter kan ofte være den beste medisin på Opstad, når været blir for surt og tilværelsen for trist.

Hver søndag formiddag er der gudstjeneste. Da kirken ikke gir plass for det store belegg som vi nu har, kommer tvangsarbeiderne kun i kirke hver tredje søndag. Tvangsarbeiderne har plikt til å gå i kirken, men de kan fritas for det når de ønsker det av religiøse eller andre grunner.

En rasjonell behandling av vårt belegg er selvsagt ikke bare bygget på ordene: du skal, men vi har også søkt å legge behandlingen saaledes an at de det gjelder opnår fordeler ved å vise flid og dyktighet.

Det skjer gjennom arbeidspengene, som de får til oppmuntning når de viser god flid og opførsel.

Disse arbeidspenger kan tvangsarbeiderne nytte til innkjøp av nyttige ting som de trenger. De kan holde enkelte illustrerte blader for dem og bruke dem til tannreparasjoner og kjøp av tobakk. Likeledes kan de sende pengene hjem til hustru og barn eller i særegne tilfeller til andre pårørende. Der er i årenes løp sendt betydelige beløp til familene, og disse penger er kommet godt med i en for familien ytterst kritisk tid.

Av økonomiske grunner kan disse arbeidspenger ikke

settes for høie, men på den annen side kan vi ikke fastsette dem så lave at de ikke tjener sitt formål.

Arbeidspengene utgjør for tiden inntil kr. 1,10 men kan i rent ekstraordinære tilfeller forhoies til kr. 1,50.

Ved løslatelsen må de enkelte selv bekoste sine klær, og de fleste vil ikke spare på utrustingen når de går. Det er mulig et utslag av deres håp om å begynne et nytt og bedre liv og det gamle ordtak at klær skaper folk. Men vi ser dessverre sjelden den samme eleganse hos herrene, når de vender tilbake.

Arbeidshusets fremste disiplinærmidler er tobakken og løslatelse på prøve. Tobakk må tvangsarbeiderne ha, og det vil ikke være mulig å drive noen anstalt uten tobakk. Denne kjøper de av sine arbeidspenger, og kvantumet stiger med den klasse tvangsarbeiderne er i. Men tobakken må begrenses opad, ellers vilde det lede til et uhyggelig tobakksmisbruk.

De fleste arbeidere blir løslatt på prøve når de får tjent et bestemt beløp som er avpasset efter deres innsettelsestid og forutsatt at de under opholdet har vist god flid og opførsel.

Alle første gangs innsatte får som regel prøve hvis de har rent rulleblad, men for de flere gangers innsatte er det avhengig av om man mener at de vil bestå en prøve eller ikke. Og det er sannelig ikke lett å bestå noen prøve i de arbeidsløshetens tider som nu er.

Mange mennesker har spurt om det virkelig går an å holde disiplin blandt så mange vanskelige mennesker uten å gå til hårde refselsler eller avskrekkende metoder.

Til det er å svare at på en så stor anstalt som Opstad nu er, må der holdes disiplin. Og er man først fortrolig med det, så faller det igrunnen naturlig, og tvangsarbeiderne selv liker også orden og bestemte regler. De forstår selv best at det er i deres egen interesse at ordenen opprettholdes.

Det er derfor heldigvis relativt få disiplinærbrudd som

fører til refselse. Det dreier sig om en 20 stykker i årets løp, og disse skyldes vesentlig folk hvis mentalitet er tvivlsom.

Av refselsler bruker jeg hovedsakelig klassenedflytning hvormed automatisk følger rettighetstap samt forlengelse av tvangsarbeidstiden.

Vann og brød har ikke vært anvendt i de sidste år, og prylestøff og mørk celle er forlengst strøket av refselsesreglementet.

Av disiplinærbruddene regner vi rømning som et av de alyorligste. Der finner nemlig år om annet sted endel rømning fra Opstad, og det er ikke så rart når man tenker på alle de mennesker som går fritt omkring.

Det er særlig om våren at utfartslengslen blir sterkest, og kommer så tåken tykk og tung en dag, så er det nok dem som i årenes løp har tatt chansen.

Særlig de svakt begavede handler da ofte impulsivt.

Men de glemmer at heiene om Opstad er store og vanskelige å finne frem i for de ukjente og at radioen sender meddelelse til hus og hjem og gjør det håpløst for de rømte å slippe undav.

Derfor kommer de fleste ufrivillig tilbake i løpet av noen dager. Utslitne og sultne. En opplevelse rikere og en erfaring bitrere.